

1065 (1654) yılı başlarında sona ermektedir. Günümüze birçok yazma nüshası ulaşan eserin (Babinger [Üçok], s. 221; TCYK, s. 161 vd.) müellif nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesi'ndedir (nr. 1914). Bu nüsha müellifin yer yer tashih, ilâve ve iptalleriyle metni tamamlayıcı kenar notlarını da ihtiva etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Son kısımları hariç orijinal bir kaynak olmaktan ziyade ciddi bir derleme olan *Fezleke* daha önce yazılmış eserlerden faydalanılarak meydana getirilmiştir. Kâtib Çelebi Türkçe *Fezleke*'yi kaleme alırken bazı kaynaklarını açıkça belirtmiş, bazılarını da ima etmiştir. Bu arada bir kısmının adını hiç vermemiştir. Adını verdiği tarihçiler Hasanbeyzâde Ahmed, Peçuyul İbrâhim, Mehmed Edirnevî, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Cerrahzâde Mehmed, Hüseyin Tûgî ve Pîrîpaşazâde Hüseyin'dir. Buna karşılık I. Ahmed devri için faydalandığı Sâfî Mustafa Efendi'nin *Zübdetü't-tevârih*'i ile biyografik kayıtlar için kullandığı Atâî'nin *Zeyl-i Şekâik*'inden bahsetmemektedir. Kâtib Çelebi yaşadığı dev-

rin olaylarını anlatırken yer yer görüp işittiklerini tesbit ederek düşünce ve görüşlerini de ekleyip eserine orijinal bir nitelik kazandırmıştır. Bu kısımlar müellifin gençlik yıllarında katıldığı seferlere, muhasaralara ve savaşlara da irdir. Ayrıca kadınların Sultan İbrâhim üzerindeki nüfuzunu ağır bir dille tenkit etmesi Kâtib Çelebi'nin hadiseler karşısında takındığı tavrın tipik bir misalidir.

Fezleke sade bir üslup ve külfetsiz bir dille yazılmıştır. Bu özelliğin, müellifinin gerçeği arama ve maksadını açık bir şekilde ifade etme meyilinden kaynaklandığı söylenebilir. Kâtib Çelebi'nin, kaynaklarındaki edebî hünerleri ve hissî unsurları terkederken bazan ifrata kaçması az da olsa ifadesinin açıklığını kaybetmesine, hatta yer yer hatalara düşmesine sebep olmuştur.

Daha sonraki tarihçiler üzerinde önemli tesir bırakan *Fezleke* vak'anüvis Naîmâ tarafından büyük ölçüde aktarılmış, Nişancı Abdi Paşa tarafından da kaynak olarak kullanılmıştır. Fındıklılı Mehmed Ağa ise Kâtib Çelebi'nin bıraktığı yerden

başladığı tarihine *Zeyl-i Fezleke* adını vermiştir (Silâhdar, I, 2).

Fezleke'nin 1286 ve 1287 yıllarında yapılan iki ciltlik baskısı, esere ve müellifine gölge düşürecek derecede hatalarla doludur. Bu neşirdeki atlamalar, özel isimlerin imlâsındaki yanlışlar mânâyı bozduğu ve metni anlaşılabilir hale getirdiği gibi araştırmacıyı da hataya düşürebilecek mahiyettedir. Müellifin kenar ilâvelerini ihtiva etmeyen bu matbu nüshada bend başlıkları da çok defa metinle karışmaktadır (Kütükoğlu, s. 11 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak ft ihtiyârî'l-ehak*, İstanbul 1286, s. 128, 136; a.mlf., *Fezleke*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3153, vr. 1^a; Silâhdar, *Târih*, I, 2; Şeyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, I, 264; Osmanlı Müellifleri, III, 130; TCYK, s. 161-165; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 254-255; Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi «Fezleke»sinin Kaynakları*, İstanbul 1974; Babinger (Üçok), s. 221-222; Orhan Şaik Gökyay, *Kâtib Çelebi: Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler*, Ankara, ts., s. 22; a.mlf., "Kâtib Çelebi. Hayatı - Şahsiyeti - Eserleri", *Kâtib Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 43-45; a.mlf., "Kâtib Çelebi", *İA*, VI, 436; a.mlf., "Kâtib Çelebi", *Eİ²* (Fr.), IV, 791; Fahri Ç. Derin, "Kâtib Çelebi'nin Türkçe Fezlekesi", *Bilgi*, XI/128, İstanbul 1957, s. 15 (bu madde, müellifin bibliyografyada adı geçen kitabı esas alınarak Abdülkadir Özcan tarafından düzenlenmiştir).

BEKİR KÜTÜKOĞLU

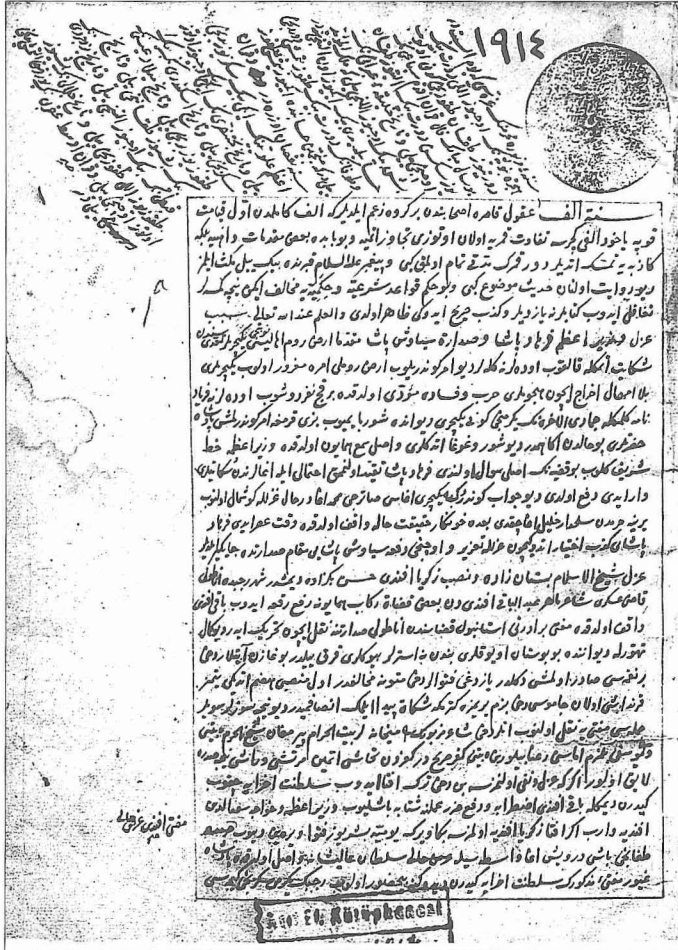
FEZLEKETÜ't-TEVÂRİH

(فذلة التواريخ)

Kâtib Çelebi'nin
(ö. 1067/1657)
umumi tarihe dair
Arapça eseri.

Asıl adı *Fezleketü aqvâli'l-ahyâr ft 'ilmi't-târih ve'l-ahbâr* olan eserden, Türkçe *Fezleke*'nin önsözünde bizzat müellifi tarafından sadece *Fezleketü't-tevârih* olarak bahsedilmektedir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3153, vr. 1^a). Bazan *Târih-i Kebîr* diye nitelendirilen (Şeyhî, I, 264) Arapça *Fezleke* Kâtib Çelebi'nin kaleme aldığı ilk eserdir. İki cilt olarak tasarlana kitâbın telifi 1052 (1642) yılında tamamlanmışsa da müellif bunu Türkçe *Fezleke*'yi yazdığı 1065 (1654-55) yılına kadar götürdüğünü ifade etmektedir.

Fezleketü't-tevârih bir mukaddime, üç bölüm (asıl) ve bir hâtmeden oluşmaktadır. Dört fasla ayrılmış olan mukaddimenin birinci faslında eserin bö-

Fezleke'nin müellif nüshasının ilk sayfası (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1914)

lûmleri gösterilmiş, ikinci faslında tarih ilminin mânası, konusu ve faydası ele alınmıştır. Müellif burada tarihin müstakil bir ilim olup olmadığı yolundaki düşüncelerle Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sa'âde*'sindeki tarihin tarifini, kısımlarını ve faydasını bu eserden naklen vermektedir. Üçüncü faslında bu konuda yazılmış 1300 kitabın isimleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Ancak eserin günümüze ulaşan tek nüshasında bu fasıl eksiktir. Bununla birlikte gerek metnin içine serpiştirilmiş olan tarih kitaplarının adlarından, gerekse müellifin tarihe dair eserleri kronolojik olarak sıraladığı *Keşfü'z-zunûn* adlı bibliyografik eserinden (I, 271 vd.) faydalananak bu listeyi tamamlamak mümkündür. Mukaddime'nin dördüncü faslında tarihçinin uyacağı şartlarla bilmesi gereken kurallar belirtilmiştir.

Kitabın ilk bölümü iki kısma ayrılmış olup her kısım üçer fasla bölünmüştür. Birinci kısmın ilk faslında yaratılışın başlangıcı, ikincisinde peygamberler, üçüncü faslında ise Hulefâ-yi Râşidîn dönemi ele alınmıştır. İkinci kısmın ilk faslında

İslâmiyet'ten önceki hükümdarların, ikinci faslında asırlara göre ve meydana çıkışları sırasıyla İslâm'ın zuhurundan sonraki hükümdarların, üçüncü faslında ise zorbarların, Hâricîler'in ve yalancı peygamberlerin adları verilmiştir.

Yine iki kısma ayrılan ikinci bölümün ilk kısmı üç fasıldır. Birinci fasıl yeryüzünün durumuna ve iklimlere ayrılmış olup burada fersah, mil vb. ölçülerden söz edilmiştir. İkinci fasıl çeşitli kavimleri ve Arap kabilelerini, üçüncü fasıl isim, lakap, künye, nesep ve vefeyât (nekroloji) kurallarını ihtiva etmektedir. İkinci kısımda ise birincisinde verilen şehirler ve buralarda yaşayan büyük şahıslar harf sırasına göre tertip edilmiştir. Burada, birinci bölümde zikredilen peygamberlerden ve hükümdarlardan başka insanların gözdesi olan şehirlerle büyük adamların ve ünlü kadınların isimleri de bulunmaktadır.

Kâtib Çelebi üçüncü bölümün başında dehr, karn, asır, sene, ay, hafta, gün ve saat gibi zaman dilimleri hakkında bilgi verdikten sonra Türkî, Kıbtî, Rûmî vb. tarihlerden, Farsî ve Celâlî takvimle-

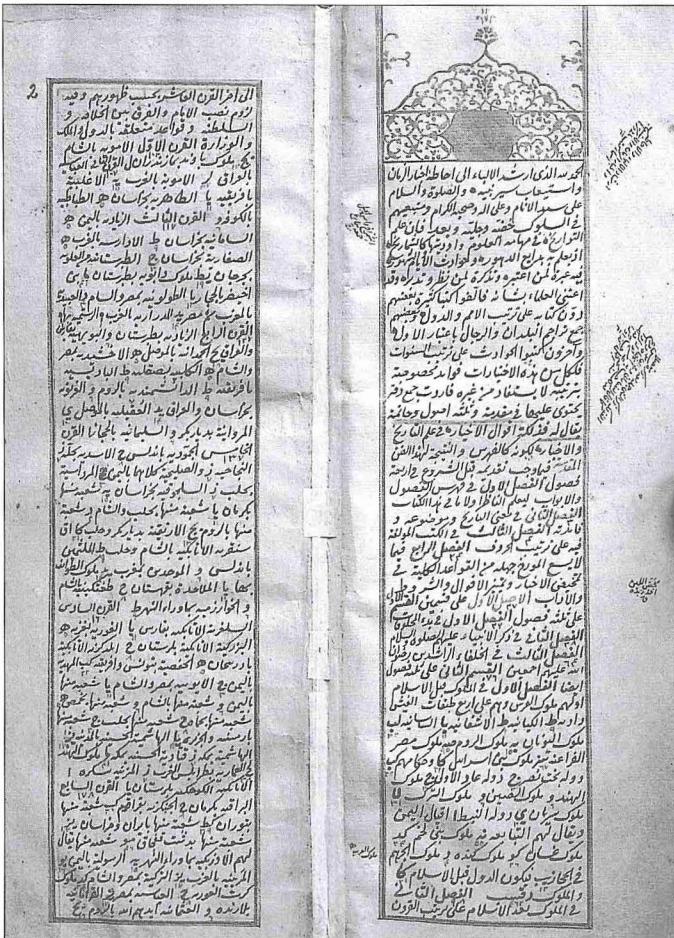
rinden, hicretin başlangıcından eserin telif tarihine kadar geçen olaylardan kronolojik olarak bahsetmektedir. Osmanlı tarihine ayrılmış olan 197^a-250^b varakları arasında ise kuruluş 1051 (1641) yılına kadar meydana gelen olaylar sıralanmış; IV. Mehmed'e (1648-1687) kadar padişahlar, vezîriâzamlar, şeyhülislâmlar, kazaskerler, İstanbul kadıları ile diğer vezirler, beylerbeyiler vb. yüksek rütbeli devlet adamlarının isimleri verilmiştir. Bu kısma ayrıca önemli olaylar için düşürülmüş manzum tarihlerle bazı vesika sûretleri, derkenar olarak da bazı önemli olaylar ilâve edilmiştir. Bunun faydalı bilgilerin yer aldığı "tetim-me" takip etmekte, hâtimede ise kıyamet âlâmetleri ve âhiret hakkında bilgi verilmektedir.

Fezleketü't-tevârih'in başlıca kaynağı, müellifinin de belirttiği gibi Cenâbî Mustafa Efendi tarafından yazılan Arapça *el-‘Aylemü'z-zâhir*'dir. Bu eseri genellikle özetleyen, bazan da aynen iktibas eden Kâtib Çelebi gerek metin içinde gerekse sayfa kenarlarında faydalandığı diğer kaynakların adlarını da kaydetmektedir. Müellif özellikle Osmanlı tarihiyle ilgili kısımda Cenâbî'den ayrılmış, ancak öteki kaynaklar arasında yeri geldikçe ona da atıfta bulunmuştur.

Kâtib Çelebi'nin, eserini devrin padişahı IV. Mehmed'e takdim edilmek üzere temize çekmesi hususunda Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi'nin tavsiyesine uymadığı anlaşılmaktadır. Eserin 1052 (1642) yılında müellif hatıyla yazılan, günümüze ulaşabilmiş yegâne nüshası müsvedde halinde Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 10318). *Fezleketü't-tevârih* hicri 1000 (1591-92) yılından itibaren genellikle Türkçe *Fezleke* ile paralel gitmektedir.

Fezleketü't-tevârih bir tarih kaynağı olmaktan ziyade tarihin mâna ve mahiyetini, tarihçinin bilmesi gereken hususları ihtiva etmesi ve bir bibliyografya denemesi olması bakımından önemlidir. Gerçekten bir tarihçinin bilmesi gereken kronoloji, etnoloji, takvim, biyografi, ensâb, tarihî coğrafya gibi yardımcı ilimler hakkında bilgi veren eser genel bir taslak mahiyetindedir. Nitekim müellifin daha sonra tarihe ve tarihî coğrafyaya dair yazdığı eserlerin hep bu mihrakattan hareketle kaleme alındığı görülmektedir.

Fezleketü't-tevârih'in ilk iki sayfası (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10318)

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fî ihtiyârî'l-ehak*, İstanbul 1286, s. 128, 136; a.mlf., *Fezleke*, Nu-ruosmaniye Ktp., nr. 3153, vr. 1^a; *Keşfü'z-zunûn*, I, 271 vd.; Şeyhî, *Vekâyiu'l-fuzalâ*, I, 264; Osmanlı Müellifleri, III, 129; Babinger (Üçok), s. 215; Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi: Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler*, Ankara, ts., s. 20-22, 301 vd.; a.mlf., "Kâtip Çelebi. Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri", *Kâtip Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 40-43; a.mlf., "Kâtip Çelebi", *İA*, VI, 436; a.mlf., "Kâtip Çelebi", *El²* (Fr.), IV, 791; Bekir Kütükoğlu, *Kâtip Çelebi 'Fezleke'sinin Kaynakları*, İstanbul 1974, s. 4-5, 11, 12; Mükrimin Halil Yinanç, "Fezleket Ekvâl el-Ahyâr Hakkında", *Kâtip Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 93-100; Ahmet Türk, "Kâtip Çelebi'nin Fezleketü'l-Akvâl'i Hakkında", *Bilgi*, XI/128, İstanbul 1957.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

el-FIKHÜ'L-EBSAT

(bk. el-FIKHÜ'L-EKBER).

el-FIKHÜ'L-EKBER

(الفقه الأكبر)

Ebû Hanîfe'ye

(ö. 150/767)

nisbet edilen akaid risâlesi.

Ehl-i sünnet'in hem akaid hem de fıkıh ilminin oluşmasına büyük katkılarda bulunan Ebû Hanîfe, akaidi konu edilen ilme "el-fıkh fi'd-dîn" (*el-Fıkhü'l-ekber*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 00372, vr. 100^a) ve "el-fıkhü'l-ekber" (Cüzcânî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-ekber*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3139, vr. 117^b) adlarını vermiştir. Kendisine bu konuda çeşitli eserler atfedilmiş olup bunlardan *el-Fıkhü'l-ekber* adıyla şöhret bulan risâlesi iki ayrı rivayetten oluşmaktadır. Bu rivayetlerden biri talebelerinden Ebû Mutî' el-Belhî, diğeri ise oğlu Hammâd b. Ebû Hanîfe yoluyla gelmiştir. Birinci rivayet sonradan *el-Fıkhü'l-ebşat*, ikinci rivayet de *el-Fıkhü'l-ekber* olarak tanınmıştır. Kaynaklarda Ebû Mutî' el-Belhî rivayetinin râvi zinciri şöyle sıralanmaktadır: Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed el-Kâsânî, Ebû Bekir Alâeddin Muhammed b. Ahmed es-Semer-kandî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, Ebû Mâlik Nasrân b. Nasr el-Huttelî, Ali b. Hasan b. Muhammed el-Gazzâl, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Fârisî, Nusayr b. Yahyâ el-Fakîh, Ebû Mutî' Hakem b. Abdullah el-Belhî (M. Zâhid Kevserî, s. 108; Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebşat*, s. 44). Hammâd b. Ebû Hanîfe'nin

senedinde ise şu isimler yer almaktadır: İbrâhim el-Gürânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Fârisî, Nusayr b. Yahyâ, İbn Mukâtîl (Muhammed b. Mukâtîl er-Râzî), İsam b. Yûsuf, Hammâd b. Ebû Hanîfe (*İşârâtü'l-merâm*, M. Zâhid Kevserî'nin takdimi, s. 6).

Aralarında İbnü'n-Nedîm, Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî, Fahrülsîlâm Ebû'l-Usr el-Pezdevî, Ebû'l-Yûsr el-Pezdevî ve Ebû Şücâ' en-Nâsırî gibi ilk dönem âlimlerinin de bulunduğu müellifler, Ebû Hanîfe'ye *el-Fıkhü'l-ekber* adlı bir risâle nisbet ettileri halde *el-Fıkhü'l-ebşat*'tan söz etmemişlerdir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Abdülkâhir el-Bağdâdî, Fahrülsîlâm el-Pezdevî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî gibi müelliflerin *el-Fıkhü'l-ekber* adını zikrederek yaptıkları alıntılarda sözü edilen her iki rivayetin de bazı muhtevalarına rastlanmakta, dolayısıyla bu iki rivayeti aynı isimle andıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Abdülber (s. 163), Hatîb el-Bağdâdî (XIII, 383), Nûreddin es-Sâbûnî (vr. 86^b, 89^b, 129^a, 177^a) ve Cemâled-din el-Konevî (vr. 46^b) tarafından Ebû Hanîfe'ye atfedilen görüşler *el-Fıkhü'l-ekber*'e uygunluk göstermektedir. Menâkıb kitaplarında da Ebû Hanîfe'ye *el-Fıkhü'l-ekber* adlı bir eser nisbet edilmekte, fakat râvilerinden söz edilme-

mektedir. Meselâ Bezzâzî *Menâkıbü Ebi Hanîfe*'sinde bu nisbeti yaparken râvisini belirtmemekte, *el-Fıkhü'l-ekber*'in Ebû Hanîfe el-Buhârî'ye ait olduğu iddiasını, İmâm-ı Âzam'ı kendilerinden göstermek isteyen Mu'tezile'nin bir yakıştırması olarak kaydetmekte, eseri İmâm-ı Âzam'a nisbet eden Şemsüleimme el-Kerderî'nin el yazısını gördüğünü söylemektedir (II, 108). İbn Teymiyye de Ebû Mutî' el-Belhî rivayetinden alıntı yaparken bunun Hanefiler arasında *el-Fıkhü'l-ekber* adıyla meşhur olduğunu zikretmektedir (*Der'ü te'ârûzü'l-âkal ve'n-naql*, VI, 263). Taşköprizâde ile Kâtip Çelebi gibi geç dönem müelliflerinin eserlerinde de Ebû Hanîfe'ye *el-Fıkhü'l-ekber*'den ayrı olarak *el-Fıkhü'l-ebşat* adlı bir risâle nisbet edilmemektedir. Kâtip Çelebi *el-Fıkhü'l-ekber*'in râvisi olarak Ebû Mutî' el-Belhî'yi göstermektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1287).

Ebû Hanîfe'den gelen iki rivayeti birbirinden ayırmak maksadıyla ilk defa bunlar için iki farklı isim kullanan müellifin Beyâzîzâde Ahmed Efendi olduğu anlaşılmaktadır (*el-Uşûlü'l-münife*, s. 3-4; *İşârâtü'l-merâm*, s. 21-22). Beyâzîzâde, Hammâd b. Ebû Hanîfe'nin rivayetine *el-Fıkhü'l-ekber*, Ebû Mutî' el-Belhî'nin rivayetine bazan *el-Fıkhü'l-ekberü'l-ebşat* (*el-Uşûlü'l-münife*, s. 4),

el-Fıkhü'l-ekber'in ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1690/2)

